

Nr 67.

Godkänd av första kammaren den 1 april 1924.
Godkänd av andra kammaren den 2 april 1924.

*Riksdagens skrivelse till Konungen, i anledning av väckt
motion om viss ersättning åt aktiebolaget Torf.*

(Statsutskottets utlåtande nr 24.)

Till Konungen.

I en inom riksdagen väckt motion (nr II: 42) har hemställts, att riksdagen, jämlikt tillstyrkande av kommerskollegium i dess skrivelse av 12 mars 1921, ville besluta tilldela aktiebolaget Torf i Jönköping ersättning av 300,000 kronor.

Med stöd av 46 § riksdagsordningen har riksdagens vederbörande utskott infortrat järnvägsstyrelsens yttrande i ärendet (Bil.)

Om än otvivelaktigt de i motionen framställda kraven avse förluster, som uppkommit å en försöksverksamhet, vilken under en kritisk tid utförts å ett för landet betydelsefullt försörjningsområde, synes det dock riksdagen knappast kunna ifrågakomma att såsom erkänsla härför lämna ytterligare gottgörelse, åtminstone icke av den storlek i motionen påyrkas.

Beträffande bolagets förhållande till järnvägsstyrelsen framgår visserligen av utredningen, att det under år 1916 träffade avtalet om uppförande av torvpulverfabriken vid Hästhagens mosse uppgjordes med utgångspunkt från att aktiebolaget Torf endast skulle erhålla betalning för sina verkliga kostnader för anläggningens utförande men ej såsom vid dylika entreprenader vanligen är fallet äga tillgodoräkna sig affärsvinst. Å andra sidan må icke förbises, att hela entreprenadsumman, i runt tal 725,000 kronor, sedermera av järnvägsstyrelsen utbetalades, trots att entreprenadvillkoren icke helt av bolaget uppfyllts. Härutinnan har av järnvägsstyrelsen upplysts, att anläggningens produktionsförmåga i verkligheten understeg den i avtalet bestämda, samt att ej heller med avseende å leveranstid det ingångna kontraktet kunde hållas. Utan att underskatta de svårigheter, som förelegat för bolaget att under rådande kristid fullborda anläggningen, och utan att vilja förringa det oegennyttiga arbete, som från bolagsledningens sida härvid utförts, har riksdagen dock ansett sig böra erinra om nyssnämnda förhållanden såsom vittnande om att vid beräkningen av gottgörelsen för det utförda entreprenadarbetet hänsyn i viss mån tagits till de i detta fall rådande säregna omständigheterna.

Det nu motionsvis framförda kravet att utöver entreprenadsumman ytterligare skulle till bolaget utbetalas ett belopp av 300,000 kronor, eller sammanlagt så mycket att samtliga direkta förluster å anläggningsarbetena täckas, har redan varit föremål för prövning av Eders Kungl. Maj:t, som i beslut den 1 april 1921 förklarar sig ej finna skäl bifalla den i ämnet gjorda framställningen. Jämväl vid av bolaget påkallad skiljedom hava anspråken underkänts, varvid skiljenämnden genom dom den 4 april 1923 i fråga om den av bolaget påstådda förefintligheten av vissa muntliga utfästelser från järnvägsstyrelsens sida förklarar utredningen icke giva vid handen, att sådana utfästelser förekommit.

Men även med dessa utgångspunkter finner dock riksdagen vissa skäl föreligga för att de från bolaget framkomna kraven om ytterligare ersättning icke nu helt lämnas utan avseende. Riksdagen syftar därvid närmast på det i motionen berörda förhållandet, att bolaget betalat skatt för vissa i bolagets räkenskaper under åren 1918—1920 såsom fordran av järnvägsstyrelsen på grund av förlusterna på entreprenaden upptagna belopp, som emellertid sedermera icke influtit. Storleken av de sålunda erlagda skattebeloppen hava av motionärerna uppgivits vara sammanlagt kronor 176,802: 82, därav kronor 145,449: 76 till staten, och har det därvid framhållits, att om bolaget förutsett, att förlusterna skulle drabba bolaget ensamt och därför gjort avdrag för förlusterna, dessa belopp icke behövt gäldas. Någon möjlighet för bolaget att genom restitutionsförfarande återfå vad som sålunda erlagts läser icke förefinnas.

Utän att för egen del ingå på ett bedömande av riktigheten av de i detta avseende lämnade uppgifterna finner riksdagen, särskilt med hänsyn till nu angivna förhållanden, vara med billighet överensstämmande, att på grundval av en i ärendet verkställd undersökning det tages under förnyat övervägande, huruvida icke någon ytterligare gottgörelse kan till bolaget böra utbetalas. Riksdagen har sålunda ansett sig böra hos Eders Kungl. Maj:t anhålla om en dylik utredning, avseende att ligga till grund för ett eventuellt förslag i ämnet till riksdagen.

Under återropande av vad riksdagen sålunda anfört, får riksdagen i anledning av den i ämnet väckta motionen hos Eders Kungl. Maj:t anhålla om utredning rörande ytterligare gottgörelse till aktiebolaget Torf, samt om framläggande för riksdagen av det förslag i ämnet, vartill utredningen må föranleda.

Stockholm den 2 april 1924.

Med undersätlig vördnad.

Bilaga.

Till Riksdagens Statsutskott.

Genom remiss den 7 februari 1924 har Kungl. Maj:t anbefallt järnvägsstyrelsen att skyndsamt till Eder avgiva yttrande över en inom andra kammaren väckt motion, nr 42, om viss ersättning åt aktiebolaget Torf.

Till åtlydnad härav får styrelsen — som i särskild skrivelse avlåter genom samma remiss infortrat yttrande över tvänne motioner inom riksdagen angående öppnande för allmän trafik av järnvägen Gällivare—Porjus — i nu förevarande ämne anföra följande.

I början av år 1914 — sålunda före krigsutbrottet — lät järnvägsstyrelsen anställa ingående prov med torvpulvereldning på ett godstågslokomotiv. Dessa prov slogo i stort sett väl ut och bibragte järnvägsstyrelsen den uppfattningen, att man genom förädling av lufttorkad torv till pulver kunde erhålla ett för lokomotiveldning lämpligt bränsle, varigenom strävandena att tillvarataga landets egna bränsletillgångar skulle kunna främjas.

För att bliva i tillfälle att mera ingående kunna bedöma de tekniska och ekonomiska möjligheterna hos det ifrågavarande uppslaget till bränsleframställning, inledde styrelsen underhandlingar med företagen på området — aktiebolaget Torf och ingenjör Hj. von Porat — angående en försöksanläggning av så stora mått, att ett utslagsgivande resultat skulle kunna påräknas. Dessa underhandlingar utmynnade i en överenskommelse den 27 mars 1916 — bil. 1¹⁾ — med aktiebolaget Torf, däri styrelsen och bolaget förbundo sig att, under förutsättning att Kungl. Maj:t samt den pågående riksdagen anvisade erforderligt anslag, träffa avtal angående utförande av en torvpulverfabriksanläggning vid Hästhagens mosse, Vislanda, med en kapacitet av 20,000 ton pulver per år och mot en entreprenadsumma av 725,000 kronor, vilken summa var baserad på de priser å råvaror samt de arbetslöner, som gällde den 31 januari 1916. Skulle under tiden från sistnämnda dag, intill dess att definitivt avtal träffades, de ifrågavarande priserna och arbetslönerna hava undergått höjning eller sänkning, skulle entreprenadsumman i det definitiva avtalet i motsvarande mån höjas, respektive sänkas.

I skrivelse den 28 mars 1916 till Kungl. Maj:t hemställde styrelsen om ett anslag på 1,300,000 kronor i och för anläggande av torvpulverfabriken i fråga. Anslaget blev av 1916 års riksdag anvisat. Styrelsen upptog omedelbart därefter förhandlingar med aktiebolaget Torf rörande den genom ändrade prisförhållanden betingade ändringen av den preliminärt överenskomna entreprenadsumman. En högst betydande prisstegring hade under tiden mellan det preliminära och slutliga anbudet (omkring 5 månader) inträtt, och uppgick densamma till ej mindre än 33 %, under det att styrelsen i sin anslagsbegäran räknat med en möjlig sådan av 10 %. I fullt samförstånd med entreprenören sökte man vid det slutliga avtalets upprättande göra sådana inskränkningar, som voro möjliga, utan att äventyra anläggningens soliditet. Av sådan anledning åtog sig styrelsen att leverera vissa delar, som styrelsen ansåg sig hava möjlighet anskaffa till lägre kostnad än entreprenören.

Definitivt kontrakt avslöts den 18 augusti 1916 — bil. 2 — och utgjorde, efter nyssnämnda omläggning, den däri angivna entreprenadsumman 724,020 kronor.

Jämlikt kontraktets bestämmelser skulle anläggningen i sin helhet varit fullt driftfärdig den 1 juli 1917. Leverantören lyckades emellertid icke att

¹⁾ Inga bilagor här återgivna.

avtalad tid färdigställa anläggningen, en omständighet, som helt visst till en del var beroende på de under byggnadstiden rådande, allmänt kända, mycket svåra och osäkra förhållandena på snart sagt alla företagareområden. Enligt styrelsens bestända uppfattning har emellertid den övervägande större delen av förseningen och den därmed förknippade ökningen i kostnaderna för entreprenadens fullgörande orsakats därigenom, att entreprenören, på grund av att han icke tillräckligt noggrant planlagt det hela och ej heller ägt tillräcklig kännedom om, huru metoden borde i stor skala omsättas i praktiken, nödgats spilla mycken tid och använda högst betydande belopp bland annat för tillrättaläggande av rent tekniska missgrepp och felkonstruktioner.

Omkring tre år senare än avtalat lyckades det som först för entreprenören bringa anläggningen i sådant skick, att slutlig provdrift med densamma kunde företagas. Vid denna, som styrelsen, efter en del förvecklingar med entreprenören, blev nödsakad själv ombesörja, visade sig anläggningens produktionsförmåga icke utgöra mera än omkring 57 % av vad som blivit stipulerat i kontraktet. Denna brist i anläggningens kapacitet kan i intet avseende tillskrivas de av kristiden vållade svårigheterna, utan har sin grund i felberäkning från entreprenörens sida.

Ehuru anläggningen sålunda icke hade föreskriven kapacitet och ehuru dess färdigställande dragit långt utöver den avtalade tiden, fann styrelsen emellertid tillräckligt vägande skäl tala för, att entreprenadsumman i sin helhet utbetalades. Styrelsen kände nämligen väl till de stora svårigheter bolaget haft att bekämpa vid anläggningens utförande, men hade bolaget icke förty nedlagt mycket och ärligt arbete för åstadkommande av en vällyckad anläggning.

Bolaget lät sig emellertid icke nöja härmed, utan gjorde anspråk på utfående av jämväl ett så stort belopp därutöver — av bolaget preciserat till 300,000 kronor — att detta täckte de direkta förluster, bolaget genom entreprenadens utförande åsamkat sig. Detta bolagets anspråk drogs slutligen av bolaget inför Kungl. Maj:t — bil. 3 —, som dock efter infordrade utlåtanden — bil. 4—9 — förklarade sig ej finna skäl bifalla den gjorda framställningen — bil. 10.

Bolaget begärde därefter, att frågan skulle gå till skiljedom under motivering, att det »såväl genom förhandlingarna före kontraktets underskrivande som genom vad från Kungl. Styrelsens sida under arbetets gång förekommit haft berättigad anledning att förutsätta, att kontraktets innebörd och mening vore den, att ifrågavarande, utan bolagets förvällande orsakade, i förväg oberäkneliga merkostnad utöver entreprenadsumman, skulle av Kungl. Styrelsen ersättas, bolaget är juridiskt berättigat utbekomma dylik ersättning.»

Efter därom mellan parterna träffad överenskommelse blevo tre skiljemän utsedda och sökte bolaget inför dessa bland annat göra gällande, att muntlig utfästelse skulle vid avtalsförhandlingarna givits av den med bolagets representanter underhandlande byråchefen (E. von Friesen) därom, att bolaget skulle av styrelsen hållas skadelöst för eventuell förlust å entreprenaden.

Skiljemännen meddelade följande dom — bil. 11.

»Utredningen ger icke vid handen, att von Friesen till bolagets representanter gjort sådan utfästelse, som bolaget åberopat.

och sadana omständigheter hava ej visats, på grund varav rättsförhållandet mellan parterna ändock vore att bedöma så, som om styrelsen i samband med kontraktets upprättande eller sedermera under entreprenadens utförande åtagit sig att helt eller delvis täcka bolaget för förlust, orsakad av de prisstegringar, världskriget medfört.

Skiljemännen — vilka ej finna det utrett, att den förlust, som utan bolagets skuld drabbat bolaget till följd av nyssnämnda prisstegringar, varit

av den storlek, att ekonomisk force majeure kan anses hava förelegat för bolaget — anse ej heller, att bolaget i övrigt förebragt skäl för bifall till dess ersättningsanspråk.

Skiljemännen pröva förty rättvist ogilla bolagets yrkande om förpliktande för styrelsen att till bolaget utgiva ersättning för ifrågakomna förlust.

Skiljemännens arvoden, tillhoppa tretusentrehundra kronor, skola gäldas med hälften av vardera parten men i sin helhet förskjutas av bolaget, som påkallat skiljedom. Justitierådet Wedberg bemyndigas att uppbära och kvittera beloppet.»

Vad sålunda anförts har styrelsen ansett sig böra framhålla, enär motionens motivering är så lagd, att den i frågan ej initierade av motiveringen kan bibringas den uppfattningen, att entreprenören skulle genom styrelsens eller någon dess tjänstemans åtgörande blivit lidande på affären. Så är emellertid icke fallet, utan har styrelsen fastmer, såsom ovan redan framhållits, i slutuppgörelsen med entreprenören sträckt sig ända därhän att för anläggningen erlägga full likvid såsom om den i alla avseenden fyllt måttet i enlighet med kontraktets bestämmelser samt varit rättidigt levererad.

Med anledning därav att fabriken, såsom tillkommen under den svåraste kristiden och till fullo likviderad, ehuru dess kapacitet ej på långt när blev vad som vid planläggandet antogs och av leverantören ställdes i utsikt, drog mycket hög anläggningskostnad samt på grund av de på arbetsmarknadens — jämfört med vid tiden för planläggandet — alltjämt rådande relativt höga priserna, ställer sig tillverkningskostnaden för pulvret så hög, att det på intet sätt kan konkurrera med stenkol vid nu rådande marknadspriser å detta. Statens järnvägars överrevisorer hava i sin berättelse för år 1922, med vitsordande av att driften är väl ordnad och handhavd, uttalat, att ett ytterligare förbilligande av densamma ej är att vänta annat än genom nedläggning av ackords- och arbetslönerna. Vid en på grund av ändring i konjunkturförhållandena eventuellt möjlig sådan reduktion torde man dock i regel hava att samtidigt räkna med sjunkande kolpriser. Med anledning av det nedslående ekonomiska resultatet funno överrevisorerna det därför nödvändigt för järnvägsstyrelsen att taga ståndpunkt till fråga om driftens fortsättande eller icke under nuvarande förhållanden. I sitt utlåtande över överrevisorernas berättelse — bil. 12 — anför styrelsen, att frågan om nedläggning av fabriken kunde ses ur flera synpunkter och ville styrelsen för sin del, om än med tvekan, uttala den uppfattningen, att experimentet med torvpulvereldningen och den därför nödvändiga torvpulverfabrikationen tillsvidare borde fortgå. I skrivelse den 7 dennes har Kungl. Maj:t under hänvisning till förenämnda berättelse emellertid anbefallt järnvägsstyrelsen att inkomma med utredning, huruvida ett nedläggande av driften tillsvidare med vidmakthållande av anläggningen kan beräknas medföra mindre förlust för Statens järnvägar än driftens upprätthållande. Denna utredning har styrelsen ännu ej hunnit slutföra.

I infortrat utlåtande över bolagets underdåniga skrivelse den 15 december 1920 — bil. 7 —, däri hemställdes om tilläggsersättning antingen »av den vinst, som anläggningen redan före överlämnandet tillfört statsverket, eller på annat sätt, som Eders Kungl. Maj:t kan finna lämpligast», anförde styrelsen i skrivelse den 5 januari 1921 — bil. 8 — följande:

»Ingenting har förekommit, som rubbat järnvägsstyrelsen i dess åsikt, att ifrågavarande belopp icke bör utanordnas av statens järnvägars medel, utan får styrelsen alltjämt och under hänvisning till sina föregående uttalanden i ärendet bestämt vidhålla sin hemställan om avslag i så mätto, enär aktiebolaget Torf efter förenämnda järnvägsstyrelsens medgivande angående hela

entreprenadsummans utbetalande erhållit fullt ut den ersättning för anläggningen, som styrelsen kan finna rättvis och skälig.

Vad gäller ett utanordnande av beloppet ifråga av andra statens medel, torde det ankomma på annat statens verk än järnvägsstyrelsen att därom uttala sig, emedan det, enligt järnvägsstyrelsens förmenande, ej må gälla en tilläggsersättning för den nu ifrågavarande anläggningen utan fastmera en ekonomisk uppmuntran för vad av aktiebolaget Torf och dess direktör sedan årtionden utgjorts för torvindustriens befrämjande.»

Detta sitt uttalande vidhåller järnvägsstyrelsen alljämt och har för sin del, med understrykande av de i uttalandet framhållna synpunkterna, i övrigt ingen erinran mot att beloppet ifråga bliver aktiebolaget Torf tilldelat.

Stockholm den 18 februari 1924.

Kungl. Järnvägsstyrelsen:

AXEL GRANHOLM.

ERIK RENDAHL.
T. f.